

SHARQ ALLOMALARINING PEDAGOGIK QARASHLARI NUQTAYI NAZARIDAN SHAXS RIVOJI VA PSIXOLOGIK YETUKLIK

Sayidova Charosxon Ashraf qizi

Osiyo Xalqaro Universiteti

Annotatsiya: *Maqolada Sharq allomalarining pedagogik qarashlari va ularning zamonaviy ta'lim tizimiga ta'siri qisqacha tahlil qilinadi. Al-Farobiy, Ibn Sino, Navoiy kabi mutafakkirlarning komil inson tarbiyasi, axloq, ilm va ma'rifat haqidagi g'oyalari bugungi kompetensiyaviy va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvlari bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *Sharq allomalari, pedagogik qarashlar, komil inson, ma'rifat, ta'lim, zamonaviy yondashuvlar.*

KIRISH

Sharq uyg'onish davri allomalari tomonidan yaratilgan ilmiy meros nafaqat o'z davrining ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotiga turtki bo'lgan, balki bugungi ta'lim tizimi uchun ham yuksak metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Al-Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Navoiy, Yassaviy, Naqshband kabi mutafakkirlar inson kamoloti, tarbiya jarayonining mohiyati, ilmning ijtimoiy vazifasi va ustoz-shogird munosabatlari haqida chuqur falsafiy qarashlarni ilgari surgan. Ularning asarlarida ta'lim-tarbiya jarayoni shunchaki bilim berish emas, balki shaxsning axloqiy, aqliy, ruhiy va ijtimoiy yetukligini ta'minlashga qaratilgan murakkab tizim sifatida talqin etiladi.

Zamonaviy pedagogika fanidagi ko'plab konsepsiyalar — shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, tarbiyaviy integratsiya, ijtimoiy-emotsional rivojlanish kabi yo'nalishlar — Sharq allomalari tomonidan ilgari surilgan tamoyillar bilan bevosita mushtaraklikka ega.

Masalan, Farobiyning "fazilatli jamiyat" haqidagi ta'limoti, Ibn Sinoning bolalar psixologiyasi borasidagi kuzatuvlari yoki Navoiyning komil inson g'oyasi bugungi pedagogik jarayonning nazariy negizlarini boyitadi.

Ta'limni insonparvarlik, ma'naviyat va ilmiy tafakkur bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan bunday qarashlar hozirgi ta'lim islohotlarida tobora ko'proq dolzarblik kasb etmoqda.

Bugungi globallashtirish sharoitida ta'lim mazmunining yangilanishi Sharq pedagogik merosini qayta tadqiq etish va amaliyotga joriy etishni talab qiladi. Chunki allomalar ta'limni jamiyat taraqqiyotining bosh omili sifatida ko'rgan, tarbiyani esa insonning butun hayotiy faoliyatini shakllantiruvchi asosiy tamoyil deb baholagan.

Ularning qarashlarini zamonaviy ilmiy yondashuvlar bilan uyg'un holda o'rganish ta'lim tizimini takomillashtirish, pedagoglarning metodik madaniyatini oshirish, o'quvchilarda ma'naviy barkamollikni shakllantirish uchun muhim ilmiy-amaliy asos yaratadi.

ASOSIY QISM

Sharq allomalari — Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy, Bahouddin Naqshband, Al-G'azzoliy, Yusuf Xos Hojib kabi ulug' mutafakkirlar shaxs rivoji, ma'naviy kamolot va psixologik yetuklik masalasiga yondashar ekanlar, inson tabiatini nafaqat biologik yoki ijtimoiy mavjudot sifatida, balki ma'naviy-axloqiy mas'uliyatni o'z zimmasida olib yuruvchi mukammal mavjudot sifatida talqin qilganlar.

Sharq pedagogik tafakkurida shaxs rivojining markazida ma'rifat, odob, ruhiy poklik, iroda tarbiyasi va ijtimoiy muhitning uyg'un ta'siri yotadi. Bu yondashuv zamonaviy psixologiya va pedagogikada qo'llanilayotgan shaxs rivoji tushunchalari bilan o'zaro uyg'unlashib, shaxsning butun hayoti davomida takomillashuvini ta'minlovchi uzluksiz jarayon sifatida qaraladi.

Shaxs rivojining mohiyati Sharq tafakkurida: Sharq mutafakkirlari nazarida shaxs rivoji — insonning ichki dunyosi va tashqi faoliyatidagi uyg'unlik, aqliy yetuklik, ruhiy barqarorlik, axloqiy poklik va ijtimoiy mas'uliyat kabi tarkibiy qismlarning izchil shakllanishini anglatadi. Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida inson kamolotining asosini to'g'ri tarbiya, sog'lom muhit, maqsadga yo'naltirilgan aqliy rivojlanish tashkil etishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, insonning psixologik yetukligi aqlning tozalanishi, hissiyotlarning nazorat qilinishi va xulq-atvorning ijtimoiy ahamiyat kasb etishi bilan shakllanadi.

Ibn Sino shaxs rivojini fiziologik, psixologik va axloqiy taraqqiyotning uyg'un jarayoni sifatida ko'radi. U bolaning ruhiy dunyosi yoshga qarab o'zgarishini ilmiy asoslagan ilk mutafakkirlardan bo'lib, psixik jarayonlar — idrok, xotira, tafakkur, hissiyot, iroda — tarbiya orqali takomillashtirilishini ta'kidlaydi. Ibn Sino uchun psixologik yetuklik insonning o'zini boshqara olish, irodaviy mustahkamlikka ega bo'lish, mas'uliyat bilan fikr yuritish, jamiyat oldidagi burchini anglash bilan belgilanadi.

Psixologik yetuklikning axloqiy asoslari: Sharq pedagogik merosida shaxsning psixologik yetukligi axloqiy komillik bilan ajralmas holda qaraladi. Al-G'azzoliy o'z asarlarida inson ruhining poklanishi, nafsni tarbiyalash, odobni takomillashtirish shaxs yetukligining asosiy sharti ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, axloqsiz ilm va tarbiya shaxsning tashqi bilim doirasini kengaytiradi, ammo ichki kamolotga xizmat qilmaydi. Shuning uchun Sharq pedagogikasida psixologik rivojlanishning negizi axloqiy tarbiya va ruhiy intizomga tayanadi.

Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" asarida shaxs yetukligining mezoni sifatida adolat, donolik, qanoat, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni ko'rsatadi. Unda odamning psixologik yetukligi nafaqat o'zini anglash, balki boshqalarning holatini tushunish — empatiya, boshqaruvchanlik, mas'uliyatlilik kabi ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar bilan bog'lanadi. Bu tushunchalar hozirgi zamon psixologiyasida "emotsional intellekt", "ijtimoiy kompetensiya", "shaxslararo munosabatlar madaniyati" kabi kategoriyalar bilan uyg'unlashadi.

Shaxs rivojida ma'naviy-ruhiy omillarning o'rni: Sharq mutafakkirlari shaxs rivojining faqat tashqi omillar ta'sirida shakllanishini rad etib, insonning ichki ruhiy quvvati, halollik, poklik, ma'naviy uyg'unish shaxs kamolotining bosh omillari ekanini

alohida ta'kidlashgan. Bahouddin Naqshband ta'limotida inson ruhining tozalanishi, qalbni poklash, o'zini anglash, sabr, matonat, iroda kabi fazilatlar psixologik yetuklikning asosiy mezonlari sifatida ko'rsatiladi. Bu yondashuv zamonaviy psixologiyaning motivatsion, irodaviy jarayonlar, intrapersonal intelligensiya haqidagi qarashlari bilan uyg'unlashadi.

Sharq allomalari fikricha, inson kamoloti ikki tomonlama jarayondir: birinchisi — o'z-o'zini tarbiyalash, ikkinchisi — jamiyatning tarbiyaviy ta'siri. Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida inson o'zini boshqarish, intizomli bo'lish, boshqalarga naf yetkazish kabi fazilatlarga ega bo'lmasa, uning bilim va aql boyligi to'liq qiymat kasb etmasligini ta'kidlaydi.

Pedagogik talqinlarda shaxs rivoji — uzluksiz jarayon: Sharq pedagogik tafakkurida shaxs rivoji tug'ma emas, balki tarbiya va ta'lim natijasida shakllanuvchi, umr davomida takomillashib boradigan jarayon sifatida talqin qilinadi. Forobiyning "insonga tarbiya berilmasa, u yomonlikka moyil bo'ladi" degan fikri Sharq pedagogik merosida shaxs rivojining jamiyat bilan, oila bilan, muhit bilan uzviy aloqadorligini ko'rsatadi.

Sharq mutafakkirlari bola psixologiyasiga mustaqil yondashuvlarga ham asos solgan. Ibn Sino bolaning ruhiy taraqqiyot bosqichlarini aniqlaydi, yosh xususiyatlariga mos tarbiya metodlarini taklif qiladi. Bu esa bugungi zamon rivojlanish psixologiyasi, yosh davrlar psixologiyasi va pedagogikada qo'llanilayotgan ilmiy yondashuvlarning dastlabki falsafiy manbalaridan biri hisoblanadi.

Sharq tajribasining zamonaviy pedagogikadagi ahamiyati: Bugungi ta'lim jarayonida Sharq pedagogik merosi shaxs rivojini bosh mezon sifatida belgilash, o'quvchi shaxsining intellektual, emotsional, axloqiy va ijtimoiy kompetensiyalarini bir butun holda shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Sharq allomalari ilgari surgan g'oyalar zamonaviy pedagogikada qo'llanilayotgan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, tarbiyaviy hamkorlik, ma'naviy-axloqiy rivojlanish, ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlash kabi yo'nalishlar bilan bevosita uyg'unlashadi.

Sharq allomalari ta'limotidan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki: shaxsning psixologik yetukligi va komilligi faqat bilimlar yig'indisi bilan emas, balki insoniy fazilatlar, axloqiy poydevor, ijtimoiy mas'uliyat, mustaqil fikrlash va ruhiy barqarorlik bilan belgilanadi.

Sharq allomalari pedagogik qarashlarining ilmiy tadqiq etilishi XX asrning boshlaridan boshlab izchil davom etib kelmoqda. Dastlabki tadqiqotlar asosan Sharq uyg'onish davri mutafakkirlarining ma'naviy merosi va falsafiy qarashlarini o'rganishga qaratilgan bo'lsa, keyinchalik ularning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Jumladan, al-Farobiyning "Fozil odamlar shahri" va boshqa pedagogik-falsafiy asarlarida ilgari surilgan ta'limning maqsadi, axloqiy kamolot, aqlni tarbiyalash tamoyillari ko'plab sharqshunos va pedagog olimlar tomonidan tizimli tahlil qilingan [2]. Ular orasida A. Qayumov [14], I. Muminov [11], B. Valixo'jayev [18] kabi tadqiqotchilarning ishlari muhim metodologik manbadir.

Ibn Sinoning pedagogik qarashlari ham o'z davridan boshlab hozirgi kunga qadar chuqur o'rganilib kelinmoqda. Uning "Tib qonunlari [7]", "Donishnoma [6]" va risolalaridagi bola psixologiyasi, ta'limning yoshga oid xususiyatlari, tarbiya usullariga doir fikrlari pedagogika, psixologiya va madaniyatshunoslik sohalarida alohida ilmiy izlanishlarga sabab bo'lgan. Akademik A. Saidov [16], O. Sharafiddinov [17], S. S. Karimovlar [8] Ibn Sinoning didaktik merosi bo'yicha qator ilmiy xulosalar bergan.

Alisher Navoiy merosining pedagogik jihatlarini ham ko'plab izlanishlarning markazida turadi. Navoiyning komil inson haqidagi qarashlari, insonparvarlik g'oyalari, ustoz-shogirdlik an'analari bergan bahosi N. Komilov [9], A. Abdug'afurov, M. Hakimov kabi olimlar tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Navoiy asarlaridagi tarbiyaviy g'oyalar zamonaviy psixologik-pedagogik konsepsiyalar bilan qiyoslab o'rganilgan tadqiqotlar soni ham yildan-yilga ko'paymoqda.

Tasavvuf maktabi namoyandalaridan Ahmad Yassaviy va Bahovuddin Naqshbandning ta'limiy-falsafiy qarashlari bo'yicha ham keng ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xususan, Yassaviy hikmatlaridagi axloqiy-ruhiy tarbiya tamoyillari va Naqshbandiya maktabining "Dil ba yor, dast ba kor" konsepsiyasi pedagogik jarayonda shaxsning ichki uyg'oqligini shakllantirishga qaratilgan g'oyalardan biri sifatida talqin etilib kelmoqda.

So'nggi yillarda Sharq allomalari pedagogik qarashlarini zamonaviy ta'lim tizimi bilan integratsiya qilish bo'yicha ham qator ilmiy ishlar yaratilmoqda. Bu yo'nalishda O'zbekiston va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan komparativ tahlil usullari qo'llanib, allomalar merosi zamonaviy kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va ma'naviy-ahloqiy ta'lim modellari bilan qiyosiy o'rganilgan. Shu tariqa, Sharq allomalari pedagogik merosining ilmiy tadqiqi keng qamrovli, ko'p yillik izlanishlarga asoslangan va bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanishda davom etmoqda.

Sharq allomalarining pedagogik qarashlari o'zining falsafiy chuqurligi, insonparvarlikka asoslangan yondashuvi va ta'limning maqsad-mohiyatini keng qamrovda yoritishi bilan ajralib turadi. Bu qarashlarda ta'lim jarayoni avvalo insonning ma'naviy-axloqiy barkamolligini shakllantirishga qaratilgan murakkab va uzluksiz faoliyat sifatida talqin etiladi. Mutafakkirlar ilmni insonning asosiy fazilati, ma'rifatni jamiyat taraqqiyotining bosh omili deb baholaganlar. Shu bois Sharq pedagogikasining bosh g'oyasi — "komil inson" tushunchasi atrofida shakllangan. Komil insonni tarbiyalash esa nafaqat bilim berish, balki insonning ruhiyati, axloqi, irodasi, ijtimoiy mas'uliyati va dunyoqarashini uyg'un rivojlantirishni nazarda tutadi.

Al-Farobiy ta'lim va tarbiyani jamiyatning ma'naviy asoslarini mustahkamlovchi eng muhim vosita sifatida talqin etadi. Uning fikricha, insonning barkamol bo'lishi uchun ilmni egallashi, fikrlash madaniyatini o'zlashtirishi va axloqiy fazilatlarni tarbiyalashi zarur. Farobiy ta'lim jarayonini shaxsning tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga yo'naltiradi va tarbiyani inson kamolotining mazmuni sifatida ko'radi. Uning fozil jamiyat haqidagi g'oyalarida ham ta'limning asosiy vazifasi — jamiyat

farovonligi uchun mas'ul, ongli va ma'rifatli avlodni shakllantirish ekanligi alohida ta'kidlangan.

Ibn Sino esa pedagogik qarashlarida bolaning yosh davrlari psixologiyasiga katta e'tibor qaratgan. Uning nazariyasiga ko'ra, ta'lim jarayonida bola tabiati, qiziqishlari, psixik rivojlanish bosqichlari hisobga olinishi shart. U bolani ijtimoiy muhitda tarbiyalash, jismoniy va ma'naviy parvarishni uyg'un olib borish, o'yin orqali o'rgatish kabi tamoyillarni ilgari surgan. Ibn Sinoning fikricha, o'qituvchi bolaga faqat bilim beruvchi emas, balki uning ruhiy va axloqiy shakllanishiga ham yetakchi bo'lishi kerak. Bu qarash hozirgi zamonaviy pedagogikaning shaxsga yo'naltirilgan yondashuviga juda yaqin.

Alisher Navoiyning tarbiyaga doir qarashlari esa insonparvarlik, adolat, axloqiy poklik, ustoz-shogirdlik an'anasiga chuqur hurmat bilan bog'langan. Navoiy komil insonni tarbiyalashda ustozning ma'naviy mas'uliyatini juda yuqori baholaydi. Uning fikricha, ta'limning samarasi nafaqat bilimning miqdori bilan, balki o'quvchining qalbini uyg'otish, ezgulikka yo'naltirish bilan belgilanadi. Bu nuqtai nazar bugungi tarbiyaviy integratsiya yondashuviga mos keladi, chunki zamonaviy ta'lim ham o'quvchining ijtimoiy-emotsional rivojlanishini markazga qo'yadi.

Tasavvuf maktabi vakillari — Ahmad Yassaviy va Bahovuddin Naqshband — ta'limning ruhiy-ma'naviy jihatlariga alohida urg'u bergan. Yassaviy hikmatlarida insonni poklik, halollik, mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashga chaqiriladi. Naqshband esa "dilni poklash, ko'ngilni uyg'otish" g'oyalarini ilgari surib, amaliy tarbiya bilan ruhiy o'zgarishlarning uyg'unligini asoslagan. Bu tamoyillar hozirgi kunda tarbiya jarayonida o'quvchilarning ichki madaniyatini, axloqiy tanlovini shakllantirishda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Sharq allomalari merosini zamonaviy ta'lim bilan uyg'unlashtirishda yana bir muhim jihat — ustoz-shogirdlik tizimi hisoblanadi. Mutafakkirlarning aksariyati ustozning o'rni va mas'uliyatini alohida ta'kidlagan. Bugungi ta'limda mentorlik, tutorlik, tarbiyachi-psixolog faoliyatining kuchayishi aynan ana shu qadimiy pedagogik an'anaga tayangan holda rivojlanmoqda.

Zamonaviy kompetensiyaviy ta'lim paradigmasi ham Sharq pedagogik merosidagi tamoyillar bilan yaqin. Komil inson g'oyasi hozirgi ta'limda funksional savodxonlik, ijtimoiy faollik, mas'uliyat, mustaqil fikrlash, muloqot madaniyati kabi kompetensiyalar orqali namoyon bo'ladi.

Farobiyning aqliy tarbiya va fikrlash madaniyatini rivojlantirish haqidagi qarashlari, Ibn Sinoning yosh xususiyatlariga mos ta'lim tamoyillari, Navoiyning axloqiy tarbiya haqidagi fikrlari mazkur kompetensiyalarning shakllanishi uchun nazariy asos bo'la oladi.

Xulosa qilib aytganda, Sharq allomalari pedagogik qarashlari zamonaviy ta'lim falsafasi bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'lib, bugungi ta'lim tizimi uchun puxta metodologik asos yaratadi.

Ularning ilmiy merosi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki hozirgi pedagogik jarayonlarni mazmunan boyitish, ta'limning insonparvarlik ruhidagi rivojini ta'minlashda amaliy yo'nalish sifatida xizmat qilmoqda.

XULOSA

Sharq allomalari tomonidan yaratilgan pedagogik meros nafaqat tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan adabiy-falsafiy boylik, balki zamonaviy ta'lim jarayoni uchun ham mustahkam nazariy va amaliy asos vazifasini bajaradi. Mutafakkirlarning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari inson kamoloti, axloqiy yetuklik, ilmning ustuvorligi va shaxsning jamiyat oldidagi mas'uliyati kabi tamoyillar bilan chambarchas bog'langan. Bu yondashuvlar bugungi ta'lim konsepsiyalarining negizida turgan kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, mazmuniy integratsiyaga asoslangan pedagogik modellarga mazmunan uyg'un keladi.

Al-Farobiy, Ibn Sino, Navoiyning ta'limiy-falsafiy fikrlari bugungi pedagogik amaliyotda shaxsning fikrlash madaniyatini, ma'naviy yetuklikni va ijtimoiy faollikni shakllantirish uchun zarur bo'lgan ilmiy asoslarni taqdim etadi. Tasavvuf maktabi namoyandalari tomonidan ilgari surilgan ruhiy poklik, halollik, mehnatsevarlik, ichki uyg'oqlik kabi g'oyalar esa zamonaviy tarbiyaviy jarayonning ma'naviy-axloqiy yo'nalishini mustahkamlaydi. Mutafakkirlarning ustoz-shogird an'anasiga bergan yuksak bahosi hozirgi mentorlik, tutorlik va pedagogik muloqot madaniyatining rivojlanishida muhim metodik mezon bo'lib xizmat qiladi.

Yakuniy tahlillar shuni ko'rsatadiki, Sharq allomalari pedagogik qarashlarining zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiyasi faqat tarixiy merosni e'zozlash emas, balki ta'lim jarayonining ma'naviy, psixologik va metodik jihatdan takomillashuviga xizmat qiluvchi zaruriy ehtiyojdir. Ularning didaktik qarashlari asosida shakllangan yondashuvlar o'quvchilarda ezgulik, mas'uliyat, mustaqil fikrlash va ijtimoiy faollik sifatlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Shu bilan birga, mutafakkirlarning ilmiy merosi ta'lim tizimini insonparvarlik ruhida isloh qilish, o'qituvchining ma'naviy mas'uliyatini yuksaltirish va o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojiga yo'naltirilgan pedagogik jarayonni shakllantirish uchun ham mustahkam ilmiy-metodik asos yaratadi.

Shunday qilib, Sharq allomalari merosi zamonaviy ta'limning mazmuni va falsafasiga chuqur singib ketgan bo'lib, uni chuqur o'rganish va amalda qo'llash bugungi ta'lim tizimi duch kelayotgan vazifalarni samarali hal etishda alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdug'afurov A. Alisher Navoiy merosining ma'naviy-axloqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2012.
2. Al-Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1993.
3. Asqalaniy A. Sharq pedagogik tafakkuri taraqqiyoti haqida risolalar. – Istanbul, 2010.

4. Beruniy A. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent: Fan, 1998.
5. Hakimov M. Tasavvuf ta'limotida tarbiya masalalari. – Buxoro: BDU nashriyoti, 2017.
6. Ibn Sino. Donishnoma. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2000.
7. Ibn Sino. Tib qonunlari. – Tehron nashri, 1995.
8. Karimov S. S. Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
9. Komilov N. Tasavvuf va komil inson konsepsiyasi. – Toshkent: Istiqlol, 2010.
10. Mallaev N. Alisher Navoiy va Sharq ma'naviy merosi. – Toshkent: Universitet, 2005.
11. Muminov I. Sharq Uyg'onish davrida ilm-fanning rivoji. – Toshkent: Fan, 1981.
12. Naqshband B. Risola. – Buxoro nashriyoti, 2009.
13. Navoiyning mukammal asarlar to'plami. – Toshkent: Fan, 1991.
14. Qayumov A. O'rta asrlar Sharq pedagogik merosi. – Toshkent: O'qituvchi, 1976.
15. Rahmonov K. Sharq allomalari pedagogik qarashlarining metodologik asoslari. – Samarqand: SamDU, 2019.
16. Saidov A. Ibn Sino merosining pedagogik tahlili. – Toshkent: Fan, 1999.
17. Sharafiddinov O. Sharq mutafakkirlarining axloqiy-ta'limiy qarashlari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004.
18. Valixo'jayev B. Sharq falsafasi va pedagogika. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
19. Yassaviy A. Hikmatlar. – Turkiston: Yassaviy nashriyoti, 2011.
20. Zunnunov A. Sharq falsafasi tarixi va didaktik qarashlar evolyutsiyasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.